
SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA VE ÇEVRE: TEORİK BİR İNCELEME

H. Hayrettin TIRAŞ*

ÖZET

İnsanoğlu yüzyıllar boyunca doğayı sınırsız bir kaynak olarak görmüş, onu hor kullanmış, kirletmiş ve çevre sorunlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bir tarafta hızla artan nüfus olgusu diğer tarafta ise tükenmekte olan doğal kaynakların varlığı insanlık için yeni çözüm arayışlarını zorunlu kılmıştır. Bu çerçevede ortaya koyulan çözüm, doğal kaynakların tamamen tüketilmeden, gelecek nesillere de aktarılmasının sağlanması olarak özetlenebilecek olan sürdürülebilir kalkınma anlayışıdır. Bu anlayış, özünde insana önem veren, mevcut nüfusun ekonomik ve toplumsal ihtiyaçlarının karşılanması için gerekli çaba sırasında gelecek kuşakların da ihtiyaçlarını gözeterek doğal ve kültürel kaynakların özenli bir biçimde tüketilmesini öngören sürdürülebilir kalkınma kavramını ortaya çıkarmıştır. Doğal kaynakların sınırlı olduğu ve tükenebileceği gerçeği karşısında çevrenin korunması ve bu durumun süreklilik arz etmesi kaçınılmaz olmaktadır. Bu çalışmada, sürdürülebilir kalkınma ve çevre kavramı arasındaki ilişki teorik olarak incelenmiştir.

Anahtar Kavramlar: *Kalkınma, Sürdürülebilir Kalkınma, Çevre*

SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND ENVIRONMENT: AN EXAMINE IN THEORY

ABSTRACT

Humankind has seen the nature as an unlimited source and has misused and polluted it, and also has caused environmental problems. On the one hand fast increasing population and on the other hand the presence of consumed natural sources requires new solutions for humanity. In this context, the solution is the sustainable development perception that can be summed up as the transfer of natural sources to the next generations before consuming. This understanding introduced the sustainable development concept which pays attention to people in essence and takes care of future generations as well as current economic and societal needs of people envisages consumption of natural and cultural resources. It is inevitable to protect the environment and also its continuity when the fact of limited and depletable natural resources is thought. In this study, sustainable development and environment concept between the relations will be examined in theory.

Key Words: *Development, Sustainable Development, Environment*

---

* Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı.

1. GİRİŞ

Sanayi devriminin gerçekleşmesi ile birlikte dünya büyük gelişmelere sahne olmuştur. Nüfusun hızla artması ve teknolojik gelişmeler, üretimin artmasına ve kaynakların daha çok kullanılmasına sebep olmuştur. İnsanoğlu ise artan tüketim ve üretim ihtiyacını karşılamak amacıyla sınırsız bir kaynak olarak gördüğü doğayı hoyratça kullanmış ve tahrip etmiştir. Ekonomik, sosyal, teknolojik vb. alanlardaki kalkınma çabaları da çevresel değerlerin çoğu kez ihmal edilmesine neden olmuştur.

Özellikle ikinci dünya savaşından sonra başlayan kalkınma çabaları, birçok ülkeyi ekonomik olarak gelişmiş ülke statüsüne sokarken aynı zamanda insanlığı tehdit eder boyutta çevre sorunlarıyla baş başa bırakmıştır. Başlangıçta kalkınma adına mazur görülen çevre sorunları giderek bölgesellikten çıkarak, küresel boyuta ulaşmıştır. 1970'lerden itibaren kalkınma ve doğal çevre arasında denge kurulması için arayışlar hız kazanmıştır. Böylece, insanların ve diğer canlıların yaşamları üzerinde etkili olan tüm faktörleri içinde barındıran çevreyi ve beşeri sermayeyi dikkate alan, kaynakların optimum kullanımını amaçlayan uzun dönemli tek kalkınma modeli olan "Sürdürülebilir Kalkınma" modeli gündeme gelmiştir. Farklı tanımları yapılsa da 1987 yılında yayınlanan Burtland raporunda; bu günün ihtiyaçlarını gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılamalarından ödün vermeden karşılama süreci, olarak yapılan tanım ortak kabul görmüştür. Tanım kalkınma ve doğal kaynak dengesini dikkate alan, kalkınmanın yararlarından bu günün olduğu kadar gelecek kuşaklarında faydalanmasını sağlayan, çevreyle kalkınmanın birbirini tamamladığı kalkınma anlayışını ifade etmektedir.

Sürdürülebilir kalkınmanın başarılı olabilmesi için kavramın ekonomik, sosyal ve çevresel boyutu üzerinde durulmakta ve eş zamanlı olarak işbirliğinin sağlanması gerekmektedir. Kavramın çevresel boyutu, biyolojik ve fiziksel sistemlerin dengeli olmasını öngörmekte, ekosistemin değişen koşullara adapte olmasını savunmaktadır. Dolayısıyla kalkınma ve çevrenin ayrılmazlığı, sürdürülebilir kalkınmanın ise günümüz ve geleceğin kalkınma modeli olduğu artık kabul edilmektedir.

Bu çalışmayla, sürdürülebilir kalkınma ve çevrenin birlikteliğinin teorik çerçevede incelenerek genel bir değerlendirmesinin yapılması ve açıklayıcı bilgiler verilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada öncelikle; kalkınma, çevre, sürdürülebilirlik, sürdürülebilir kalkınma gibi kavramların tanımı yapılmış, kavramların kapsamı ve gelişimi incelenmiştir. Daha sonra sürdürülebilir kalkınma ve çevre ilişkisi teorik çerçevede ele alınarak irdelenmiştir. Son olarak ise çalışmanın genel bir değerlendirilmesi yapılarak bazı önerilerde bulunulmuştur.

2. KALKINMA VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA

2.1. Kalkınma Kavramı

Ekonomik kalkınma, insanoğlunun sınırsız isteklerinin karşılanması amacıyla ekonomik düşüncenin başta gelen konularından biri olarak günümüze kadar tartışıla gelmiştir. Toplumların değişik gelişim süreçlerine uygun olarak farklı dönemlerde değişik içerikler kazanmıştır. Kavram, bazen kendine yakın anlamlar taşıyan sanayileşme, modernleşme, ilerleme, büyüme ve yapısal değişme gibi kavramlarla içi içe geçmiş, onların yerine kullanılmış ve doğal olarak anlam kaymasına uğramıştır (Yavilioğlu, 2002:59). Bu gün dahi kavramın içeriği tamamen açık ve anlaşılır değildir, bazen sanayileşme, bazen büyüme, bazen de topyekün gelişme anlamında kullanılmaktadır.

Günümüze kadar birçok yazar kalkınmanın tanımını farklı şekillerde yapmıştır. Alkin'e (2008:465) göre kalkınma; "Toplumun yaşam standartlarında, üretilen malların kalitesinde veya üretimin organizasyonunda iyileşmeler yaratan ekonomik ortamdır." R.A. Flammang (1979: 50) ekonomik kalkınmayı, "hem daha fazla çıktı, hem de teknik ve kuramsal yapıdaki değişimleri kapsayan durum" olarak tanımlamaktadır. Başka bir tanıma göre ise; "İktisadi kalkınma, sadece ekonomik boyutlarla sınırlanmayan, toplumu sosyolojik, psikolojik ve politik tüm boyutları ile kuşatan karmaşık bir süreçtir"

(Yavilioğlu, 2002:66). Kalkınma ile ilgili tanımları çoğaltmak mümkündür. Ancak her tanım kalkınmanın farklı bir yönünü ön plana çıkarırken gelişim ve değişim ortak payda olarak görölmektedir. Dolayısı ile kavramı biraz irdelemekte fayda vardır.

Günümüzde ekonomik olarak algılanabilecek kalkınma yaklaşımları insan merkezli olmaktadır. Kalkınma kavramı ilk düşünöldüğünde ekonomik bir argüman olarak ele alınmasına karşın, bu kavramın ekonomik alanın dışında daha geniş bir alanı kapsadığı görölmektedir (Yaylı, 2012: 153). Kalkınma kavramı, bir ekonomik üretim ve kişi başına milli gelirin artırılmasının yanı sıra, sosyal ve kültürel yapının değiştirilmesi (Sarıkaya ve Kara, 2007: 222) ve geliştirilmesini de kapsayan bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır. Buna göre kalkınma sürecinin, ulusal gelir ve genel üretim düzeyinin artırılması amaçlarının yanında, bir ölkedeki birçok sosyal ve ekonomik yapının ve kurumların yeniden düzenlenmesini içerecek şekilde daha geniş olarak ele alınması gerekmektedir (Keleş, vd, 2005: 46).

Günümüz modern toplumlarının ekonomik bakışını belirleyen klasik kapitalist model çerçevesinde, bireylerin satın alma gücünün artırılması, piyasada ekonomik aktiviteyi artırarak gayrisafi milli hasla artışı yoluyla bireylere yansıtacaktır. Bu da sınırsız üretim ve tüketime dayanmaktadır. Bu bakış açısına göre ise ekonomik kalkınmanın amacı; artan nüfusa daha fazla mal ve hizmet sağlayarak insanların yaşam standardını yükseltmektir (Sarıkaya ve Kara, 2007: 222-223). İnsanoğlunun yaşam standardının yükseltilmesi amacıyla yapılan bu sınırsız üretimde kaynakların hızlı ve plansız olarak tüketilmesi, gelecek nesillerin gelişimi için gerekli olan yatırımların yapılmasına da engel olmaktadır.

Özellikle ikinci dünya savaşından sonra yaşanan bazı gelişmeler ve bağımsızlığına kavuşan birçok ölkede geç kaldıkları sanayileşme sürecine ciddi olarak önem vermişlerdir (Yaylı, 2012: 154). Bu dönemde sanayileşmenin, kalkınmanın temeli olarak görölmeye başlanması, kalkınma konusuyla ilgili olarak geliştirilen fikirlerin sanayileşme odaklı olmasına sebep olmuştur. Aslında, kalkınma içerisinde ekonomik gelişme, sosyal ve kültürel değişim ile bu konularla bağlantılı olan tüm gelişmelerin birlikte irdelenmesi, altyapıdaki gelişmeler, tarım, sanayi ve üretimi ilgilendiren tüm faaliyetlerin kalkınma kavramı içerisinde bir bütün olarak ele alınması gerekmektedir.

2.2. Sürdürülebilirlik Kavramı

Sürdürülebilirlik kavramı günümüzde çok kullanılan kavramlardan birisidir. Özellikle 1980'lerden itibaren daha geniş alan da kullanılmaya başlanmıştır. Kökeni itibarı ile Latince "Sustinere" kelimesinden gelen "sürdürülebilirlik" (Sustainability) kelimesi, sözlüklerde birçok anlamda kullanılmış olmasına rağmen, esas itibarıyla; sürdürmek, sağlamak, devam ettirmek, desteklemek, var olmak anlamlarında kullanılmaktadır (Onions, 1964: 2095).

Birçok alanda sıkça kullanılmakta olan sürdürülebilirlik kavramı; toplumun sosyal, kültürel, bilimsel, doğal ve insan kaynaklarının tümünün ihtiyatlı kullanılmasını sağlayan ve buna saygı duyma temelinde sosyal bir bakış oluşturan katılımcı bir süreç (Gladwin vd., 1995: 877) olarak tanımlanmaktadır. Sürdürülebilirliğin 19. yüzyıl başlarında literatürde somut olarak kendini göstermeye başladığı ve belirli bir nosyon olarak tarım, ormanlar ve balıkçılık gibi yenilenebilir kaynaklar konusunda ortaya çıktığı söylenebilir (Bozoğlan, 2005: 1013). Farklı alanlarda kullanılan kavramın temel özelliği, insan geleceğini konu alması ve kullanıldığı alanın kaynaklarının korunmasını içermesidir. Kavrama bu açıdan bakıldığında; iktisat, sosyal adalet, çevre bilimi ve yönetimi, işletme yönetimi, politika ve hukuku birleştiren bir kavram olarak görölmektedir. Aynı zamanda hak, demokrasi, dürüstlük ve diğer önemli kavramları içinde barındıran diyalektik bir kavram (Wilson, 2003: 1) olarak ta tanımlanmaktadır.

Kavrama ekonomik açıdan bakıldığında ise özellikle Neo-Klasik ekonomi teorisinde sürdürülebilirlik, refah maksimizasyonu olarak tanımlanmaktadır. Tüketim kaynaklı fayda maksimizasyonu ile refah maksimizasyonunu birleştiren sürdürülebilirlik tanımı aşırı basitleştirme olarak eleştirilmesine rağmen, tanım gerçekte yiyecek, giyecek, sağlık ve eğitim gibi insan refahının en önemli unsurlarını içine alan bir tanımlamadır

(Sarıkaya ve Kara, 2007: 222). Bu açıdan değerlendirildiğinde, sürdürülebilirlik ile ifade edilmek istenenin temelde gelişmeyi nitelendirildiğini ve gelişimin gelecekte devamının sağlanmasının amaçlandığını söylemek mümkündür (Sencar, 2007: 74). Kavram gün geçtikçe daha geniş alanda kullanılmakta ve yaygınlaşmaktadır.

2.3. Sürdürülebilir Kalkınmanın Tanımı ve Kapsamı

Sürdürülebilir kalkınma (SK), günümüzde hem ulusal hem evrensel ölçekteki çevre koruma politikalarının genel kabul görmüş ana kavramıdır. Hatta çevrenin korunmasından bahsedildiğinde ilk akla gelen kavram olması nedeniyle, onun çevre koruma sözcüğüyle özdeşleştirildiği bile görülmektedir (Turgut, 1996: 701).

İngilizce "Sustainable Development" kavramının Türkçe'ye çevirisi olan "Sürdürülebilir Kalkınma", sözlükte; "çevre değerlerinin ve doğal kaynakların savurganlığa yol açmayacak biçimde akılcı yöntemlerle, bu günkü ve gelecek kuşakların hak ve yararları da göz önünde bulundurularak kullanılması ilkesinden özveride bulunmaksızın, ekonomik gelişmenin sağlanması (Keleş, 1998: 112) şeklinde karşılık bulmaktadır. Günümüzde benimsenmiş olan iktisadi kalkınma modelinin hemen hiçbiri çevresel kaliteyi ve doğal kaynakların deformasyonunu dikkate almadan geliştirilmiş modellerdir. (Gürlük, 2001). Çevresel kaliteyi ve beşeri sermayeyi de dikkate alan, kaynakların optimum kullanımını amaçlayan uzun dönemli tek kalkınma modeli olarak görülen "sürdürülebilir kalkınma" son yıllarda iktisat literatüründe sıkça kullanılmaya başlanmıştır (Beyhan, 2008: 12). Kavram ekonomi disiplini içerisinde farklı konularda istikrarın devam ettirilebilmesi amacıyla kullanılmakta; borçların sürdürülebilirliği, turizmin sürdürülebilirliği, sürdürülebilir büyüme gibi makroekonomik tanımlar içerisinde yerini almaktadır. 1980'lerden itibaren uluslar arası çevresel tartışmalarda, kalkınma, uygulamalı bilim, çevresel ve uluslararası politika alanlarında çok yönlü olarak incelenen ve odak noktası haline gelmiş olan SK kavramı, kalkınma stratejilerinin sonuçları konusunda ya da anlamı ve tanımı üzerinde çok az fikir birliği sağlanmış bir kavramdır (Carvalho, 2001: 62).

Kavram bazı yazarlara göre (Güzel vd., 2009: 61); insan sağlığını ve doğal dengeyi koruyarak sürekli bir ekonomik kalkınmaya imkan verecek şekilde doğal kaynakların akılcı bir şekilde yönetimini sağlamak ve gelecek nesillere yakışır bir doğal, fiziki ve sosyal çevre bırakmak yaklaşımıdır. Bu yaklaşım kalkınmanın her aşamasında ekonomik ve sosyal politikaların çevre politikaları ile birlikte ele alınmasını gerektirmektedir. Fremann ve Soete (2003: 468) ise SK'yı; şimdiki kuşakların ihtiyaçlarını, doğal kaynakları yenilenemeyecek hale getirmeden ve çevreyi geriye dönüşü olmayacak şekilde tahrip etmeden gelecek kuşaklara nakleden bir iktisadi sistem olarak tanımlamaktadır. Bu tanım, iktisadi sistemin uzun dönemde insan ihtiyaçlarını karşılamada ekolojik sistemin canlılığına dayanma yeteneğini kabul etmektedir. Kaynaklarda bir azalma olması ve çevreye belli bir zarar verilmesi kaçınılmazdır. Önemli olan, kaynaklardaki bu azalmayı ve çevreye verilen zararı dönüşüm yaparak geri çevirebilmektir.

Farklı anlamlara gelebilecek biçimde algılanan ve farklı tanımları yapılan SK kavramı son yıllarda ortak bir kabulle, o yıllarda Norveç Başbakanı ve aynı zamanda Birleşmiş Milletler (BM) tarafından 1983 yılında kurulan, Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun başkanlığını da yürüten Gro Harlem Brundtland başkanlığında hazırlanarak 1987 yılında, yayınlanan "Ortak Geleceğimiz" (Brundtland Raporu) adlı raporda (UN Documents, 1987); "Bugünün ihtiyaçlarını gelecek nesillerin de kendi ihtiyaçlarını karşılamalarından ödün vermeden karşılamak" şeklinde tanımlanmaktadır. Tanımdan hareketle söyleyebiliriz ki, kavram; kalkınma ve doğal kaynak dengesini dikkate alan, kalkınmanın yararlarını bu günün olduğu kadar gelecek kuşakların da kullanımına sunan, çevreyle kalkınmanın birbirini tamamladığı kalkınma anlayışını ifade etmektedir.

Bu doğrultuda SK'nın başarılı olabilmesi için kavramın üç boyutu üzerinde tartışmalar yapılmaktadır. Bunlar; Ekonomik, Sosyal ve Çevresel boyuttur (Haris, 2000: 5-6 ; Demirayak, 2002: 4 ; Ergün ve Çobanoğlu, 2012: 101 ; Gürlük, 2010: 868).

Ekonomik Boyut: Kıt olan kaynakların kullanımı ile ilgilidir. Ekonomik olarak sürdürülebilir bir sistem, mal ve hizmetleri devamlılık esaslarına göre üretebilen, tarımsal ve endüstriyel üretime zarar veren sektörel dengesizliklerden sakınan, iç ve dış borçların yönetebilir düzeyde sürdürülebilirliğini sağlayan sistemdir.

Sosyal Boyut: İnsan odaklıdır. Sosyal olarak sürdürülebilir bir sistem, eğitim ve sağlık gibi sosyal hizmetlerin yeterliliği ve eşit dağılımı, cinsiyet eşitliği, politik sorumluluk ve katılımı sağlayabilen sistemdir.

Çevresel Boyut: Biyolojik ve fiziksel sistemlerin dengeli olması öngörülür. Amaç, ekosistemlerin değişen koşullara adapte olmasının sağlanmasıdır. Çevresel olarak sürdürülebilir bir sistem, kaynak temelini sabit tutarak, yenilenebilir kaynak sistemlerinin ya da çevresel yatırım fonksiyonlarının istismarından kaçmalı ve yenilenemeyen kaynaklardan yalnızca yatırımlarla yerine yeterince konulmuş olanları tüketmelidir. Bu sistem aynı zamanda ekonomik kaynak olarak sınıflandırılmayan, biyolojik çeşitlilik, atmosferik denge ve diğer ekosistem unsurlarının korunmasını da içerir.

Dünya ekonomik kalkınma komisyonuna göre SK, çevresellik, ekonomik ve sosyal eşitlik ilkelerinin eş zamanlı olarak benimsenmesini gerektirmektedir. Kalkınma eğer ortalama yaşam niteliğini azaltmıyorsa sürdürülebilir niteliktedir. Kaynakların bu günkü ihtiyaçları karşılama sağlanırken, gelecek kuşaklarında kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme imkanını ellerinden almamak gerektiğine vurgu yapan SK'nın diğer hedefleri ise, sosyal dayanışmayı sağlamak, ekonomik yapabilirliği artırmak ve biyolojik sorumluluğu yerleştirmektir (Sarıkaya ve Kara, 2007: 224).

SK'nın gelecek kuşaklarla bağlantısının kurulmasında en elverişli araç çevresel boyuttur. Çünkü insanın faaliyetleri ile çevrenin kendini yenileme yeteneği yok edilmekte ve bu durum gelecek kuşakların refahına engel olmasının yanında, onların yaşama hakkını da tehdit eder boyutlara gelmektedir. SK kavramının daha iyi anlaşılabilmesi için, kavramın amaç ve hedeflerinin neler olduğunun bilinmesi gerekir. 2000 yılında gerçekleştirilen BM genel kurulunda, barış, kalkınma, insan hakları, çevre gibi konuların yer aldığı 60'a yakın hedef belirlenmiştir. Ortak geleceğimiz (Brutland Raporu) Raporunda SK'nın hedefleri aşağıdaki gibi sıralanmıştır (Aksu, 2011: 6);

- Büyüme canlandırmak,
- Büyümenin kalitesini değiştirmek,
- İş bulma, yiyecek, enerji, su ve sağlık konularındaki temel ihtiyaçları karşılamak,
- Sürdürülebilir bir nüfus düzeyini garanti altına almak,
- Kaynak tabanını korumak ve zenginleştirmek,
- Teknolojiyi yeniden yönlendirmek ve riski yönetmek,
- Karar verme sürecinde çevre ve ekonomiyi birleştirmek.

2.4. Sürdürülebilir Kalkınmanın Tarihsel Gelişimi

Sürdürülebilirlik kavramının kökeni ortaçağa kadar dayandırılmasına rağmen SK kavramı yeni denilebilecek kadar yakın zamanda kullanılmaya başlamıştır. İlk olarak 19. yüzyıl başlarında tarım, orman ve balıkçılık alanında kullanılan sürdürülebilirlik kavramının kalkınmayla buluşması gerçek manada 20. yüzyılda gerçekleşmiştir.

Bazı yazarlar SK'nın temellerini klasik iktisat teorisine kadar uzatmaktadır. Dönemin iktisatçılarından Ricardo, Malthus ve Mill, büyümenin sınırları konusunda önemli olgular geliştirmişlerdir. Malthus, büyümenin sınırını kitlik olgusuna dayandırmış, kullanılan alanın sabit olduğunu kabul ederek nüfus artışının sınırlandırılması gerektiğini vurgulamıştır. Ricardo, işlenen toprağın artan nüfus oranına göre daha az olduğunu ve verimin azalacağını savunarak bu durumun nüfus azalmasına yol açabileceğini savunmuştur. Mill ise, bireysel sağduyu ve tutumluluğun sonucunda daha iyi bir refah dağılımının gerçekleşeceğine inanmaktadır (Çetin, 2006:3 ; Orhan, 2009:173). Klasik iktisatçıların doğal kaynakların kendi kendini türeten ve sınırsız bulunabilirlik özelliğine sahip olduklarına dair varsayımı, iktisatçıların uzun bir süre çevre sorunlarına duyarsız kalmalarına neden olmuştur (Kaypak, 2011: 22). Onlara göre doğal kaynaklar sınırsızdır ve üretim sürecinde ürüne dönüştürülebilme potansiyeli de

sonsuzdur. Önemli olan, kaynakların rasyonel dağılımı ve tüm kaynakların sınırsız insan ihtiyaçlarını karşılayacak mal ve hizmetlere dönüştürülebilmesidir. Ortaya çıkan etkileri dikkate almaya gerek yoktur. Bu bağlamda doğal sermayeye, üretim sürecinde etkili olan girdilerin temel kaynağı olmasına rağmen gereken önem verilmemiştir.

Diğer taraftan İkinci Dünya savaşından sonraki dönemde, Keynesyen iktisadın uzantısı olarak ekonomilerin gündemini, ekonomik kalkınmanın hızlandırılması, işsizliğin önlenmesi veya enflasyonun kontrol altına alınması gibi kısa dönemli siyasi öncelikler belirlemiştir. Bu çerçevede oluşturulan kalkınma ve büyüme politikalarında öncelik, üretim artışına verilmiş; bu durum hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde çevre bilincinin oluşmasına engel olmuştur (Dulupçu, 2001:1). Ayrıca, 1960'lı yıllara kadar yerel ölçekli çevre sorunlarına kalkınmanın doğal ve katlanılması gereken sonuçları olarak bakılmış, kalkınma için yapılan her eylem ve faaliyet meşru kabul edilmiş, çevrenin tahrip edilmesi sorgulanmamıştır (Tekeli, 1996: 26). Buna göre öncelik kalkınmaya verilmeli, doğal çevre sorunlarına çözüm ise daha sonra ele alınmalıdır. Diğer bir deyişle kalkınmanın gereği kirlilikler meydana geldikten sonra bunlara karşı tedavi yoluna gidilmesi (Masca, 2009: 197) anlayışı hakimdir.

İkinci dünya savaşından sonra hızlanan sanayileşme ile birlikte sağlanan üretim artışı, beraberinde hammadde gereksiniminin artışını getirmiştir. Sanayileşmede yaşanan bu gelişim ve dönüşüm sürecinde çevreye bırakılan kirleticiler ve kaynakların aşırı kullanımı, çevrenin daha önce hiç olmadığı kadar tahrip edilmesine yol açmıştır (Sipahi, 2010: 33). Bu dönemde dünya üretimi yüzyılın başlarına göre birkaç kat artmış, ancak, doğal kaynakların kendini yenileme kapasitesinin üstünde; yok olmasının, yoksulluğun yaygınlaşmasının, ormanların tahrip edilmesinin, biyo çeşitliliğin azalmasının ve iklimlerin değişmeye başlamasının bu sürece eşlik ettiği görülmektedir (Masca, 2009: 197). Dolayısı ile insan ve doğa arasındaki ilişkide, dengeler giderek doğa aleyhine bozulmaya başlamış ve doğanın kendi kendini yenileme kabiliyeti azalmıştır.

1960'lı yıllarda ne olursa olsun kalkınma anlayışının çevreye verdiği hasarın büyüklüğü görülmeye başlamış, 1962 yılında Rochel Carson "Sessiz Geliş" adlı çalışmasında, tarımsal böcek ilaçlarının yıkıcı etkilerini ortaya koyarak bu etkilerin hayvan türlerini ve insan sağlığını tahrip edici yönlerine dikkat çekmiştir (Ertekin, 2011). Sanayileşmenin hız kazanmasıyla kalkınma ve çevre arasındaki ilişkide hep dışlanan çevre boyutu ancak 1970'li yıllarda gündeme gelmeye başlamıştır. Bu farkındalığın sebebi ise sorunların artık yerel boyuttan çıkıp, bölgesel, hatta küresel boyutta hissedilmeye başlamasıyla olmuştur (Kaya, 2010: 77). Artık aşırı kaynak tüketimi ve çevre kirliliğinin yaşamı nasıl tehdit etmekte olduğu, çevre sorunlarının daha fazla göz ardı edilemeyeceği ve çözümün ertelenemeyeceği açıkça görülmeye başlanmıştır (Kaypak, 2011: 23).

1972 yılında Roma Kulübünün, dönemin ileri gelen entelektüellerine hazırlattığı "Büyümenin Sınırları" başlıklı rapor yayınlanmıştır. Rapor ekonomi ile doğal çevre arasındaki ilişkide karşılıklı bağımlılığa vurgu yapmakta, kalkınmanın doğal çevrede ciddi tahribatlara yol açtığına dikkat çekmektedir. Bu rapor kalkınma ve çevre sorunsalı üzerine atılan ilk adım olmuştur. Aynı yıl Haziran 1972'de İsveç'in Stocholm kentinde BM tarafından "Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı" düzenlenmiştir. Açıkça ifade edilmese de SK kavramı ilk uluslar arası ifadesini burada bulmuştur. Konferans sonunda Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) kurulmuş, 5 Haziran BM Çevre Günü olarak kabul edilmiş ve bir bildirge yayınlanmıştır. Bildirgede çevrenin taşıma kapasitesine dikkat çekilmiş, kaynak kullanımında, kuşaklar arası hakkaniyeti gözeten, ekonomik ve sosyal gelişmenin çevre ile bağlantısını kuran ve kalkınma ile çevrenin birlikteliğini vurgulayan ilkeler SK kavramının temel dayanaklarını ortaya koymuştur (Bayhan, 2008: 14). Bu bağlamda SK kavramının ana teması olan çevre ve kalkınma ilişkisine evrensel boyutta ilk kez 1972 Stocholm konferansında değinilmiştir (Turgut, 1996: 702). Artık çevre ve kalkınma sorunları küresel ölçekte değerlendirilmekte ve tartışılmaktadır.

Stocholm konferansının ardından 1976 yılında Kanada'nın Vancouver kentinde "BM İnsan Yerleşimleri Konferansı- Habitat I" yapılmıştır. Toplantıda özellikle gelişmekte olan ülkelerin karşılaştıkları kentleşme ve konut sorunlarının çözümü ve uluslararası çapta işbirliği üzerinde durulmuştur (Çamur ve Vaizoğlu, 2007: 299). 1980 yılında ise BM Çevre Programı tarafından "Dünya Koruma Stratejisi" yayınlanmıştır. SK kavramı açısından önemli adımlardan biri olan çalışmada; sürdürülebilir bir topluma ulaşmak için koruma ve geliştirme düşüncesinin birlikte ele alınması gerektiğine vurgu yapılmaktadır (Bozoğlan, 2005: 1017-1018). Artan küresel çevre sorunları karşısında, BM 1983 yılında "Birleşmiş Milletler Dünya Çevre Ve Kalkınma Komisyonunu" kurmuş, (Masca, 2009: 198) bundan sonra kalkınma ve çevre konuları birlikte anılmaya başlamıştır.

SK kavramının bu günkü tanımı 1987 yılında BM genel kuruluna sunulan "Ortak Geleceğimiz" adıyla da bilinen "Brutland Raporu"nda yapılmıştır. Bu raporda SK; günümüz ihtiyaçlarının, gelecek kuşakların ihtiyaçlarını karşılama imkanlarından fedakarlık yapmaksızın karşılanabilmesi süreci, olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımda üç unsur bulunmaktadır; ihtiyaçların sadece ekonomik ihtiyaçlarla sınırlandırılmaması ve daha geniş ele alınması, kuşaklar arası adaletin gözetilmesi ve üçüncü olarak bu adaletin ülkeler arası ve ülke içinde sağlanmasıdır. Rapor ayrıca, genel olarak yoksulluğun ortadan kaldırılmasını, doğal kaynaklardan elde edilen yararın dağılımında eşitliği, nüfus kontrolünü ve çevre dostu teknolojilerin geliştirilmesini SK ilkesi ile doğrudan ilişkilendirmektedir (Yıkılmaz, 2011: 13). Brutland raporunda SK kavramının tanımının açıkça yapılması kavramın kullanım alanının yaygınlaşmasını sağlamıştır.

SK'nın küresel çapta aktif bir politika haline dönüşmesi, 3-4 Haziran 1992 yılında Brezilyanın Rio de Jenerio kentinde yapılan ve 178 ülkenin devlet veya hükümet başkanlarının katılımı ile gerçekleştirilen, "Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı" (1992 Rio Konferansı) ile olmuştur. Konferansta insanoğlunun SK'nın merkezinde yer aldığı, doğa ile sağlıklı, uyumlu ve verimli bir yaşam hakkı olduğu kabul edilmiştir. Konferansta, Rio deklarasyonu ve Gündem 21 adlı iki temel belge kabul edilmiştir (Bozoğlan, 2005: 1020). Bu konferansla birlikte SK kavramının içeriği oldukça genişlemiş ve bir çok disiplin içinde sıkça kullanılmaya başlanmıştır.

BM çevre ve kalkınma konferansından bir yıl sonra 1993 yılında, "Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu" kurulmuştur. Komisyonun amacı; konferansta kabul edilen ilke ve hükümlerin hayata geçirilmesinin etkin bir şekilde izlenmesini sağlamak, uluslar arası işbirliğini güçlendirmek, çevre ve gelişme konularının bütünlendirilmesine yönelik hükümetler arası karar verme kapasitelerini rasyonalize etmek ve gündem 21'in ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeyde uygulanmasına yönelik gelişmeleri incelemek olarak belirlenmiştir (Bozoğlan, 2005: 1021).

1995 yılında Mısır'ın başkenti Kahire'de BM tarafından "Nüfus ve Kalkınma Konferansı" düzenlenmiş, konferansta SK kavramı en genel kapsamıyla nüfus kavramıyla sıkı bir biçimde ilişkilendirilmiştir. Ardından 1996 yılında "BM İnsan Yerleşimleri Konferansı-Habitat II" İstanbul'da gerçekleştirilmiştir. Habitat II'de, SK kavramı insan yerleşimleri alanına uyarlanmıştır (Bozoğlan, 2005:1022). Rio konferansından beş yıl sonra BM tarafından 1997'de New York'ta Rio+5 toplantısı yapılmıştır. Bu toplantının amacı, SK için alınan kararları ve sorumlulukları gözden geçirerek değerlendirmektir. 2000 yılında ise BM "Bin Yıl (Milenyum) Zirvesi" düzenlenmiş, ardından bir yıl sonra 2001 yılında İstanbul+5 adıyla New York'ta düzenlenen toplantıda daha önce alınan kararlar ve gelinen nokta konusunda değerlendirmeler yapmıştır (Çamur ve Vaizoğlu, 2007: 300-301). Birleşmiş milletler teşkilatı SK ve çevre konusunda yoğun çalışmalarına devam etmektedir.

Ekonomik kalkınma açısından sürdürülebilirliğin sağlanması, dünya kaynaklarının sınırlı olması sebebiyle ekonomik faaliyetlerde kaynak kullanımında duyarlılığı gerektirmektedir (Kaya ve Tomal, 2001: 50). Otuz yıllık bir sürecin ardından gelinen noktada kaynakların kullanımını ve çevre açısından nelerin yapıldığını değerlendirmenin zamanı gelmiştir. Rio zirvesinin onuncu yıldönümünde "genel değerlendirme" nitelikli bir konferans düzenlenmesi gerekmektedir. Bu amaçla 26 Ağustos -4 Eylül 2002

tarihinde Güney Afrika Cumhuriyeti'nin Johannesburg kentinde "Birleşmiş Milletler Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi" yapılmıştır. Zirveye dünyanın dört bir yanından sayıları yaklaşık 65 bine ulaşan devlet ve hükümet başkanları, teknokratlar, hükümet dışı örgüt yetkilileri, sanayiciler, yerel yönetimler ve toplumun tüm kesimlerini temsil eden gruplar bir araya gelmişlerdir. Zirvede SK'nın uluslar arası gündemin temel konusu olduğu teyit edilmiş, çevre koruma ve yoksullukla mücadelede yeni veriler ortaya konulmuştur. Zirve kararlarının uygulanmasında sivil toplum kuruluşlarının önemi ve işbirliğinin sağlanması konusu üzerinde durulmuştur (Yıldırım ve öner, 2003. 16-17). Ayrıca bu zirvede ilk kez SK kavramı, bir zirvenin adı olmuş ve kavramın tüm kesimler tarafından benimsendiği ve anlaşıldığı ortaya çıkmıştır. Zirve sonrası yayınlanan bildiri; ekonomik kalkınma, sosyal kalkınma ve çevrenin korunması SK'nın üç bileşeni olarak belirlenmiştir.

Birleşmiş Milletlerin öncülüğünde SK'ya ilişkin uluslararası toplantılar bundan sonrada yapılmaya devam etmiştir. Bu toplantılar sırasıyla şöyledir (Sipahi, 2010: 334); 2002'de, I. Dünya Kentsel Forumu (Nairobi), 2004'te, II. Dünya Kentsel Forumu (Barcelona), 2005'te, Birleşmiş Milletler Dünya Zirvesi, 2006'da, III. Dünya Kentsel Forumu (Vancouver), 2008'de, IV. Dünya Kentsel Forumu (Nanjing), 2010'da, V. Dünya Kentsel Forumu (Rio de Jenerio) düzenlenmiştir. Bireysel ve toplumsal kalkınmanın sürdürülebilirliğinin çevresel değerlerle eş zamanlı olarak gerçekleştirilmesi, uluslararası alanda düzenlenen bu toplantılar doğrultusunda, SK anlayışının çevre ve kalkınma sorunlarının çözümünde bütüncül bir yaklaşımın olması gerektiğini vurgulamaktadır.

BM öncülüğünde yapılan son toplantı "Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı" diğer adıyla "Rio+20" 20-22 Haziran 2012 tarihlerinde Brezilya'nın Rio de Jenerio kentinde yapılmıştır. Konferansa yine SK kavramı isim olarak kullanılmıştır. Konferans sonunda "İstedığımız Gelecek" adlı sonuç bildirgesi yayınlanmıştır. Bildirgede daha önceki konferanslarda alınan kararların uygulanacağını taahhüdün yenilenmiş, insanın SK'nın merkezinde olduğu, SK'nın gerçekleştirilebilmesi için ekonomik, sosyal ve çevresel etkenlerin uyumunun sağlanması ve toplumun tüm kesimlerinin SK'nın gerçekleştirilmesinde etkin rol alması gerektiği vurgulanmıştır (Rio+20 Konferansı, 2012).

3. ÇEVRE KAVRAMI VE ÇEVRENİN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ

3.1. Çevrenin Tanımı Ve Kapsamı

Çevre; insanların ve diğer canlıların yaşamları boyunca ilişkilerini sürdürdükleri ve karşılıklı etkileşim içinde buldukları fiziki, biyolojik, sosyal, ekonomik ve kültürel ortam olarak tanımlanabilir (Ertekin, 2011). Bu tanım aynı zamanda iktisadi üretim faktörlerinden biri olan doğal kaynakları çevre içerisinde kabul etmektedir. Benzer bir tanıma göre çevre; fiziksel, kimyasal, biyolojik, kültürel ve sosyal-ekonomik kaynak ve değerlerin oluşturduğu kompleks bir sistemdir (Toros vd., 1997: 38). Bu açıdan çevre ve insanın çok çeşitli ve karmaşık faaliyetler içinde bulunduğu söylenebilir.

Çevre, kısaca; canlıların yaşamı üzerinde etkili olan faktörler bütünlüğü (Türk, 1998 :3) olarak ta tanımlanmaktadır. Bu kısa tanımda canlıların etkileşim içinde bulunduğu tüm canlı ve cansız faktörler çevrenin elemanları olarak kabul edilmektedir. Kapsamlı bir tanım ise Dinçer (1996:24) tarafından şöyle yapılmaktadır; çevre, insan faaliyetleri ve canlı varlıklar üzerinde hemen yada süre içinde dolaylı yada dolaysız etkide bulunabilecek fiziksel, kimyasal, biyolojik ve toplumsal etkenlerin belirli bir zamandaki toplamıdır. Buna göre çevrenin canlı öğeleri, insanlar, bitki örtüsü, hayvan topluluğu ve mikroorganizmalardır. Cansız öğeler ise iklim, hava, su ve yerkürenin yapısıdır. Canlı ve cansız öğelerin bütünü çevreyi oluşturmakta ve birbiriyle sürekli ilişki içerisinde bulunmaktadır.

Çevreyi canlı ve cansız çevre olarak incelemenin yanında, niteliğine göre fiziksel ve toplumsal çevre olarak ta incelemek mümkündür. Canlıların içinde yaşadığı, varlığını, özelliğini ve niteliğini fiziksel olarak algıladığı ortama fiziksel çevre denir. Fiziksel çevre

doğal ve yapay çevre olarak ikiye ayrılır. Oluşumunda insanlığın etkisinin olmadığı çevreye (Dağ, deniz, göl, vb.) doğal çevre, insanın kendi amaçları doğrultusunda değiştirmiş olduğu çevreye (Şehir, kasaba, baraj, vb.) yapay çevre denir. Yapay çevre yaratılmış olduğu dönemdeki toplumun bilgi, teknoloji ve toplumsal değerlerini yansıtır. Toplumsal çevre ise insanların ekonomik, toplumsal ve siyasal ilişkilerinin tümünü içinde barındıran çevredir. Bu bakımdan toplumsal ve fiziksel çevre birbirini tamamlamaktadır (Yücel, s:85-86).

Çevre, sadece yaşamın sürdürüldüğü geniş bir alan değil milyonlarca canlının yaşadığı dev bir ekosistemdir. Aynı zamanda çevre, insanlığın yaşamını idame ettirmesi için gerekli olan biyolojik ve fiziksel ihtiyaçlarını karşıladığı iktisadi çevre ve geçmişten geleceğe aktarılması gereken tarihsel ve kültürel değerler bütünü de içinde barındırmaktadır (Yücel, 2003: 107). İnsanoğlu hayatın her evresinde çevreyle doğrudan etkileşim içinde bulunmuş, çevrenin içinde barındırdığı kaynakları kullanmış, onlardan fayda sağlamış ve uzun yıllar çevreyle uyumlu bir hayat sürmüştür, ancak onu hiç önemsememiştir. Çevrenin önemli bir anlam ifade etmeye başlaması, günümüzde çevrecilik ve ekoloji düşüncesinin gelişmesini sağlamış, özellikle 1980'lerden sonra çevre, insan merkezlikten çıkarak doğa merkezliliğe doğru kaymıştır. Bu da çevrenin ve çevre bilincinin yeni bir yapıya kavuşmasını sağlamıştır.

3.2. Çevrenin Sürdürülebilirliği

İnsanoğlu varoluşundan itibaren çevreyle doğrudan etkileşim içinde bulunmuştur. Refah seviyesini yükseltmek için onu kullanmış ve gelişen teknolojinin de yardımıyla yaşadığı çevreyi sürekli değiştirmiştir. Refah artışı için doğal kaynakların sürekli kullanımı ve çevrenin değiştirilmesi, insanlığın ve diğer canlıların geleceğini tehdit eder boyutta kaynakların tükenmesine, çevresel bozulmalara ve kirlenmelere neden olmuştur.

İnsan refahının artırılması devamlı olacaksa çevrenin ve doğal kaynaklarında devamlılığının sağlanması gerekmektedir. Bu bağlamda çevresel sürdürülebilirlik ön plana çıkmakta ve doğal kaynakların sürekliliğinin sağlanması anlamına gelmektedir. Kaynakların kullanım düzeyinin, bu kaynakların kendini yenileme hızını; salınan kirleticilerin oranının, doğal kaynakların bu kirleticileri işleme tabii tutma hızını aşması gerekmektedir. Biyo-çeşitliliğin, insan sağlığının, hava, su ve toprak kalitesinin, hayvan ve bitki yaşamlarının korunması da çevresel sürdürülebilirlik içinde yer almaktadır (Kaypak, 2011: 26).

18. yüzyılda siyasi ve ekonomik bir kavram olarak kullanıldığı belirtilen sürdürülebilirlik, 1992 Rio Konferansında "kaynakların sürdürülebilir kullanımı" şeklinde tanımlanmıştır. Bu tanımla kendini yenileyemeyen doğal kaynakların azaldığında ciddi sorunlara yol açacağına dikkat çekilmektedir. Çevre açısından sürdürülebilirlik, çevre ile etkileşimde çevreyi en doğal halinde tutabilecek davranışlar sergilemek ve insan faaliyetleri sonucu zarar gören veya yok olan çevreyi geri kazanma faaliyetinde bulunmaktır (Kaya ve Tomal, 2011: 50). Bu durum ise toplumların salt tüketim toplumu olmaktan sıyrılarak çevreye duyarlı, çevre dostu, bilinçli tüketim yapan toplumlara dönüştüğünü ifade etmektedir.

Çevre ve onun sürdürülebilirliğini etkileyen üç önemli faktör bulunmaktadır. Bunlar; sanayileşme, kentleşme ve hızlı nüfus artışıdır. Nüfusun hızla artışı 18. yüzyılda başlamış ve beraberinde çevre sorunlarını getirmiştir. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte de doğal kaynakların kullanımı artmıştır. Önceleri sınırsız ve bedava kabul edilen doğa, çağdaş toplumlarda artan üretim faaliyetleri ile sınırlı bir sermayeye dönüşmüştür (Toros vd., 1997: 38). Çevre, özellikle sanayi devriminden sonra gelişen ekonomik temelli saldırı olarak tabir edilen sömürüden büyük oranda etkilenmiştir. Bu dönemden 1960'lara kadar doğal çevreye verilen zarar ciddi anlamda göz ardı edilmiştir (Yaylı, 2012: 159). Çevrenin ve ekosistemin sürdürülebilirliği açısından yenilenebilir kaynaklar çerçevesinde; kaynakların kullanım seviyesi, kaynakların yeniden oluşum seviyesini hiçbir zaman aşmamalıdır. Doğal sermayenin korunmasında temel kural, kaynak stokları zaman içerisinde sürekli var olmalıdır. Yenilenebilir kaynak stoğu zaman

içerisinde azalmamalı, tükenebilir kaynakların bitmesi durumunda yenilenebilir kaynaklar ve insan yapımı sermaye miktarı artırılmalı, bu şekilde tükenen kaynaklar telafi edilmelidir (Çetin, 2006: 4). Bu açıdan ekonomik kalkınmanın devamının sağlanması için ekolojik sistemde korunması ve devamının sağlanması gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Sanayileşme, kentleşme ve hızlı nüfus artışı ile birlikte artan çevre sorunları, bu sorunların çözümünde insanlığı birlikte düşünmeye ve birlikte hareket etmeye zorlamıştır. Çevrenin sağladığı kaynakların sınırsızlığına inanılması ve onun hoyratça kullanılması, sanayileşmenin de etkisiyle kaynakların tükenme noktasına gelmesine ve çevrenin yüksek oranda kirlenmesine sebep olmuştur. Kirlenmenin artması insan ve ekosistem üzerinde etkilere yol açarak toplumsal tepkilerin doğmasını sağlamıştır. Özellikle 1970'lerde artan çevre kirliliği mevcut kalkınma politikalarının gözden geçirilmesine ve çevre duyarlı kalkınma politikaların tartışılmasına neden olmuştur. 1972 yılında Stocholm'de düzenlenen İnsani Çevre Konferansından sonra, 5 Haziran tarihi bundan sonra Dünya Çevre Günü olarak kutlanmaya başlanmış, çevre konusunda önceden beri uygulanan "tepki ve tedavi" stratejisi yerini "tahmin ve önleme" stratejisine bırakmıştır (Masca, 2009: 198). Buna göre çevre sorunları önceden tahin edilmeli ve önlenmeye çalışılmalıdır.

1980'lere gelindiğinde küresel çevre sorunlarının artması karşısında kalkınma ve çevre konuları birlikte anılmaya ve tartışılmaya başlamıştır. Artık insan refahının artırılması için sağlanacak kalkınmada, doğal kaynakların dengeli ve bilinçli kullanılmasını, çevreyle uyumu ve birlikteliği sağlayacak bir kalkınma modelinin geliştirilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. İşte bu noktada, kalkınma ve sanayileşme hedeflerinin ve yöntemlerinin yerkürenin fiziksel imkanlarıyla bağdaşması ve aşırı kaynak israfının önlenerek, gerek bu günün dünyasında tüm insanların hakça kalkınma temposuna kavuşması, gerekse gelecek kuşakların dünyasında da kalkınmaya imkan tanıyacak kaynakların var olmasını güvence altına alacak bir sürdürülebilir kalkınma ilkesi benimsenmiştir (Toros vd., 1997: 38). Bu kalkınma modeli hem sürdürülebilir bir kalkınmayı hem de çevrenin sürdürülebilirliğini sağlamayı taahhüt etmektedir.

4. SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA VE ÇEVRE İLİŞKİSİ

Son yıllarda çevre ve kalkınma olguları dünyanın gündemini öylesine doldurmaktadır ki, bu iki olguyu birbirinden ayrı olarak ele almak mümkün olmamaktadır. Kavram olarak incelendiğinde, çevre ve kalkınmanın insanlığın devamı için vazgeçilmez yaşamsal unsurları içeren ve birbirini çağrıştıran terimler olduğu görülmektedir (Baykal ve Baykal, 2008: 11). Çevre koruma ve kalkınma arasındaki bu ilişki günümüzün çevre yönetimine ilişkin en çok tartışılan konularından biridir.

Özellikle gelişmekte olan ülkeler, kalkınmak ve bunu yaparken de doğal kaynaklarını kullanmak zorundadırlar. Doğal kaynakların kullanımı ise bu kaynakların bir anlamda istismarı ve çevresel değerlerin tahrip edilme riskini ortaya çıkarmaktadır (Yıldırım ve öner, 2003: 9). Bu da o dönemde kalkınmanın kaçınılmaz bir sonucu olarak kabul edilmektedir. 20. yüzyıldan itibaren hızla kalkınan ülkeler sosyal refaha ulaşmışlar ve ekonomik kalkınmalarını tamamlamışlardır. Ancak insan ihtiyaçlarının sonsuzluğu, taleplerinde sonsuzluğunu gerektirmiş, ortaya çıkan yeni talepler teknolojinin devamlı gelişmesini sağlamıştır. Ne var ki, doğal kaynakların sınırlı olması ve dünya nüfusunun hızla artmasına karşılık, doğal kaynaklar azalmaya, mekanlar daralmaya ve kirlenmeye başlamıştır. Ülkelerin teknolojik bilgi ve ekonomik yönden yarışma içinde olması dünya ticaretinin gelişmesine ve sınırları aşmasına sebep olmuştur. Hızla gelişen sanayileşme, kentleşme, tarımın modernleşmesi, teknoloji ve ekonomideki gelişmeler, kaynak-ihtiyaç dengesini bozmuş, sosyal refahı elde etme gayretleri insanlığın geleceğini tehdit etmeye başlamıştır (Baykal ve Baykal, 2008: 11). Böylece, ekonomik olarak kalkınmak mı? yoksa çevresel değerleri korumak mı? ikilemini aşma çabasıyla SK kavramı geliştirilmiştir.

Aslına bakılırsa gelişmiş ülkeler, uzun yıllar çevreye verdikleri zararı ve doğal kaynakların sınırlılığını görmezden gelmişlerdir. Ancak çevre kirliliğinin insan sağlığına

zarar vermeye ve yaşam koşullarını olumsuz etkilemeye başlaması, yakın gelecekteki ekonomik faaliyetlerin kaynak yetmezliği sebebiyle bir darboğaza gireceğinin görülmesi SK'nın önemini artırmıştır (Ergülen ve Büyükkeklik, 2008: 21). Uzun dönemde çevresel kaliteyi dikkate alan ve kaynakların israf edilmeden optimum kullanımını amaçlayan SK; ekolojik denge ve ekonomik büyümeyi birlikte ele alan, hem doğal kaynakların etkin kullanımını sağlayan, hem de çevresel kaliteye önem veren bir kavramdır (Gürlük, 2001). Kavram ilk kez 1987 yılında BM Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından yayınlanan "Ortak Geleceğimiz" raporunda detaylı biçimde ele alınmış ve "Bu günün ihtiyaçlarının, gelecek nesillerin ihtiyaçlarının karşılanmasından ödün vermeden karşılanabilmesi süreci" olarak tanımlanmıştır. Ayrıca raporla çevrenin korunması ve kalkınma paradoksunun çözümü olarak önerilen SK yaklaşımı, 1992 yılında Rio'da toplanan "BM Çevre Ve Kalkınma Konferansında" insanlığın ortak kalkınma stratejisi olarak benimsenmiştir (Yaylı, 2012: 161). Böylece çevrenin ve biyoçeşitliliğin gelecek kuşaklar için korunması, iklim değişiklikleri ve doğal kaynaklar konusunda dikkatli davranılması, kaynakların toplumlar arasında adil dağılımı, insan haklarının korunması, yoksullukla mücadele, küresel eşitliğin sağlanması, sosyal adalet ve ekonomik gelişme gibi konular kavramın kapsamı alanına girmiştir.

SK kavramının kapsamlı bir tanınım yapılmasıyla birlikte, üretim ve tüketim sirkülasyonundan ibaretmiş gibi gözükken klasik ekonomi anlayışı yerini, üretimin kısıtlı bir ekosistem içinde oluştuğunu kabul eden ve çevre korumanın önemini de vurguladığı yeni bir anlayışa bırakmıştır (Yücel, 2003: 108). Bu anlayışla 1992 yılında Rio'da düzenlenen konferansa devlet ve hükümet başkanlarını yanı sıra, iş dünyası ve sivil toplum kuruluşlarının temsilcilerinin, bilim dünyası ve toplumun tüm kesimlerinin temsilcilerinin de katılımı sağlanmıştır. Konferansta yapılan tartışmalarda ve alınan kararlarda SK için devlet veya hükümetlerin yanında iş dünyası, sivil toplum kuruluşları ve toplumun tüm kesimlerinin aktif olarak katılımlarının sağlanmasının önemi üzerinde durulmuştur.

İşletmeler ve sivil toplum kuruluşlarının toplum içerisindeki rollerinin artması SK'nın iş dünyasında daha fazla ele alınmasını sağlamıştır. Çokuluslu şirketlerin satın alma, üretim ve yatırım kararları ve yeni teknolojiler geliştirmelerinin yanında toplum ve çevre üzerindeki etkileri sorumluluklarını artırmıştır (Gardiner vd.,2003:70). Günümüz dünyasında küreselleşme hareketlerinden dolayı bir ülkenin veya firmanın gerçekleştirdiği faaliyetten diğerlerinin dolaylı veya dolaysız etkilenmesi kaçınılmazdır. Başka bir ifadeyle çevresel açıdan bakıldığında; sanayileşmiş ülkelerin veya çevreye duyarlı olmayan işletmelerin ortaya çıkardığı atıkların doğaya yayılarak ülke ve ulus farkı gözetilmeksizin bütün insanlığı ve doğal yaşamı tehdit ettiği görülmektedir. Böyle bir durum gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkelerde yaşanan sanayileşme çabalarının gelecek nesilleri nasıl tehdit ettiğinin göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır (Alagöz, 2007:7-8). Şirketlerin, ekonominin üretken kaynaklarını temsil etmesinden dolayı şirket desteği olmadan toplumun SK'yı başaramayacağı kabul edilmektedir. Dolayısı ile özel şirketlerin sadece ekonomik değer yaratması ve yaşam standartlarını artıran mal ve hizmet üretmesini değil aynı zamanda yaptıkları faaliyetlerden dolayı, sebep oldukları farklı çevresel ve sosyal problemleri azaltmak için çalışmaları gerekmektedir (Hahn ve Scheermesser, 2006: 151). Bir işletmenin SK'yı desteklemesi için hem kendisi hem de toplum adına yarar sağlayacak dört önemli faktör bulunmaktadır (Rodriguez vd., 2002: 137-138); Fiziksel nedenler, doğal kaynakların sınırlı olması ve giderek azalması dolayısı ile, şirketlerin SK'ya daha duyarlı olmasını sağlayan birinci sebeptir. İkinci sebep ise sosyal nedenlerdir. Globalleşmeye bağlı olarak şirketlerin toplumdaki rollerinden dolayı, toplumun şirketlerden beklentileri artmakta ve daha fazla sorgulanmaktadır. Üçüncüsü etik nedenlerdir. Şirketlerinde toplumun bir parçası gibi düşünülerek bireyler gibi etik davranışlar sergilemesi güveni artıracaktır. Dördüncü neden ise bu üç faktörün bir sonucudur. Şirketin tüm üyeleri tarafından paylaşılan değer ve inançlar doğrultusunda hareket etmesi başarı için oldukça önemlidir. Bu bakımdan SK'nın gerçekleştirilmesinde sivil toplum kuruluşları ve işletmelerin desteğinin ve katılımının sağlanması büyük önem arz etmektedir.

SK'nın sağlanabilmesi için iki şey çok önemlidir. Birincisi, dünyanın karşı karşıya bulunduğu sorunlara çözüm bulmak için tek başına ekonomik büyümenin yeterli olmadığını yani; atılan her adımın ekonomik, toplumsal ve çevre boyutlarının birbirine bağlı olduğunun kavranması, ikincisi ise, SK'nın birbirine bağlı olma özelliğinden dolayı stratejilerin eşgüdümü ve karar alma sürecinde bütün ülkelerin işbirliğinin sağlanmasıdır (OECD, 2008: 2). Ayrıca SK'nın sağlanmasında ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarında kendi aralarındaki bağlantıları önem arz etmektedir. Çevresel boyut, fiziksel ve biyolojik sistemlerin (ekosistemlerin) dengeli olmasının sağlanmasıdır. Zira geri dönülemeyecek kadar önemli hasar yaratan çevre kirlilikleri, biyolojik çeşitlilik kaybına neden olurken, gelecek kuşaklar bizim sahip olduğumuz miktarda biyolojik çeşitliliğe sahip olamayacaklardır (Gürlük, 2010: 87).

1972 Stocholm Çevre Konferansında çevre sorunlarının küresel olduğu ve sorumluluğunda ortak olduğu fikri benimsenmiş, ayrıca ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin artırılmasında kalkınmanın rolü ve çevreyi koruma faaliyetlerinin kalkınma önünde bir engel olmadığı üzerinde durulmuştu (Aksu, 2011: 13) 1992 Rio Konferansında ise ekonomik faaliyetler sürdürülürken çevrenin göz ardı edilemeyeceğinin belirlenmesi adına uluslar arası seviyede beş temel belge ortaya çıkmıştır. Bunlar (Aksu, 2011: 15);

1- Rio Bildirisi; bildiride Stockholm konferansı ilkelerine bağlı kalındığı, bunu sağlamak amacıyla ülkeler ve toplumlar arasında küresel işbirliğinin oluşturulması, uluslararası anlaşmalarla birlikte çevre ve kalkınma sistemleri arasındaki entegrasyonun ve herkesin ortak menfaatinin korunması vurgulanmaktadır.

2- Gündem 21; Çevre ve kalkınma sorunlarıyla başa çıkılması ve SK hedeflerine ulaşılması için belirlenen ilke ve eylemler ortaya koyulmuştur.

3- İklim değişikliği çerçeve sözleşmesi; sözleşmenin temel amacı karbondioksit ve diğer sera gazı emisyonlarının azaltılması, atmosferdeki sera gazı birikimlerini iklim sistemi üzerindeki insan kaynaklı tehlikeli etkiyi önleyecek bir düzeyde tutulması, az gelişmiş ülkelere bu yönde kaynak ve teknoloji transferi sağlamaktır.

4- Biyolojik çeşitliliğin korunması sözleşmesi; sözleşmeyle biyolojik çeşitliliğin korunması, biyolojik çeşitlilik bileşenlerinin sürdürülebilir kullanımı ve genetik kaynakların kullanımından doğan faydanın adil ve eşit paylaşımının sağlanması amaçlanmaktadır.

5- Orman varlığının korunmasına dair bildiri; Bildiri gerek doğal gerekse sonradan oluşturulan ve tüm coğrafi bölgelerdeki ve iklim kuşaklarındaki orman varlıklarının korunması ve yönetimini amaçlamaktadır.

Yapılan tüm çalışmalara ve çabalara rağmen sera gazı emisyonlarında kayda değer bir düşüşün olmaması sonucunda 1997 yılında Kyoto Protokolü imzalanmıştır. Protokol, çevre işbirliği konusunda imzalanan en geniş kapsamlı uluslararası anlaşmadır. Protokolde özetle; atmosfere yayılan sera gazı salınımının kısa sürede azaltılması, yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelmesi, çevreye duyarlı doğal enerji kaynaklarının kullanımının sağlanması, fazla yakıt tüketenlerden ve fazla karbon üretenlerden fazla vergi alınmasının sağlanması amaçlanmaktadır.

Günümüze kadar BM öncülüğünde SK'ya yönelik yapılan tüm çalışmalarda kalkınma ve çevre korumanın birlikteliği anlatılmakta, bunu sağlamanın da küresel katılım ve işbirliğinden geçtiği vurgulanmaktadır. Çalışmaların öncülüğünü ise BM çatısı altında gelişmiş ülkeler yapmaktadırlar. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ise bu durumda SK olgusunun kendi gelişimleri önünde gelişmiş ülkeler tarafından konulan bir engel olarak görebilmektedirler. Çünkü ulusal geliri düşük olan ülkeler daha çok kalkınmak ve çağdaşlaşmak zorundadır. Sanayi üretiminin geliştirilmesi ve tarımın modernleştirilmesi gerekmektedir. Bunlar yapılırken üretim sonunda oluşan atıklar sorun yaratacaktır. Kalkınma ve çevresel atıklar birlikte ele alındığında ise bir ikilemin olduğu görülmektedir (Alagöz, 2007: 10).

Gelişmiş ülkelerde oluşan çevre duyarlılığı belirli bir sürecin sonunda ortaya çıkmaktadır. Ülkelerin gelişmişliği ve modernleşmesi firmaların verimliliğini artırmakta, kişisel gelirin yükselmesi insanlarda temel ihtiyaçların karşılanmasının dışında farklı alanlarda duyarlılığın oluşmasını sağlamaktadır. Gelir seviyesi düşük olan insanların çevreye karşı duyarlılığını söylemek yanlış olsa da, insanlar için öncelik yeterli gıda ve barınma imkanlarının sağlanması olduğu için çevre daha az öncelikli olabilir. Eğer bir ülke ekonomik olarak gelişmişse, o ülke insanları çevreye zarar vermeyen malları talep etme eğilimine girerler. Bundan dolayı da çevreyi daha az kirleten sektörler gelirden daha fazla pay alarak çevresel gelişime katkıda bulunurlar. Böylece ulusal seviyede kirliliğe yol açan firmalar ya kapanırlar ya da üretimlerini başka ülkelere taşırlar (Alagöz, 2007: 6). İşte, SK az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin gelişimleri önünde bir engel olmamakta, onların dengeli ve sürdürülebilir bir seviyede kalkınmalarını teşvik etmektedir. Bu ülkelere gelişmiş ülkelerin gelişimlerini gerçekleştirirken düştükleri hatalara düşmemeyi tavsiye etmektedir. Şimdiki ve gelecek nesillerin devamı ve refahı için kalkınma, çevreyle işbirliği içerisinde gerçekleştirilecektir. BM öncülüğünde çevre ve kalkınma ile ilgili yapılan bütün toplantılarda, çevreyle kalkınmanın uyumunun sağlanması için yöresel, bölgesel ve küresel bazda işbirliğinin gerçekleştirilmesi ve toplumun bütün kesimlerinin katılımının sağlanmasının gerekliliği vurgulanmaktadır.

Bu gün gelenek noktada kalkınmanın ve çevrenin sürdürülebilirliğinin sağlanabilmesi, çevrenin ve çevresel kaynakların sürdürülebilir bir biçimde yönetilebilmesi için; her düzeyde bir takım düzenlemelere ve bu düzenlemeleri uygulayacak bir takım kurum ve sistemlere ihtiyaç duyulmaktadır. Yakın zamana kadar yasal ve kurumsal düzenlemeler, büyük ölçüde ulusal düzeyde yapılırken, kirliliğin sınır tanınaması, bir yörede veya ülkedeki çevre bozulmasının, bütün dünyayı etkileyen boyutlara ulaşması nedeniyle, uluslar arası düzeyde yapılmaya başlanmıştır. Bu gün geçmişten farklı olarak çevre konusunda düşünceler ve uygulamalar değişmiştir. Artık; ekonomik ve sosyal gelişmenin çevreden ayrı düşünülmemeyeceği, aynı yerkürede yaşayanların ortak bir kaderi paylaştığı, geçmişte uygulanan yanlış kalkınma ve gelişme politikalarının, yerkürenin çevresel kaynaklarını ciddi bir biçimde tehlikeye soktuğu, bugünkü kuşakların kendi ihtiyaçları karşılanırken, gelecek kuşakların kendi ihtiyaçlarını karşılama haklarını tehlikeye sokmayacak ve çevre ile uyumlu "sürdürülebilir" bir kalkınma ve gelişme politikası izlemesi gerektiği görüşleri büyük ölçüde benimsenmiş, ülkelere ve eylem planlarına yansımıştır (Baykal ve Baykal, 2008: 13). Her şeye rağmen kalkınma değil çevreyle uyumlu bir ekonomik kalkınma SK çerçevesinde gerçekleştirilebilecektir.

5. SONUÇ

Yirminci yüzyılda sanayi devrimi ile birlikte insanoğlunun doğa ile olan ilişkisinde bir artış görülmüştür. İnsanoğlunun sınırsız ihtiyaçlarını karşılama isteği, sınırsız bir kaynak olarak gördüğü doğadan faydalanmasına, onu hor kullanmasına ve bu ilişki sonucunda çevreyi kirletmesine neden olmuştur. Özellikle ikinci dünya savaşından sonra çevre kirliliğinin büyük boyutlara ulaşması, artık ne olursa olsun büyümek yerine, özünde insana önem veren, mevcut ve gelecek kuşakların menfaatini gözetken, doğal ve kültürel kaynakların optimum kullanımını öngören, kalkınmanın her aşamasında ekonomik ve sosyal politikaların çevre politikaları ile uyumunu savunan sürdürülebilir kalkınma politikasını gündeme getirmiştir. Bu politika ile ekonomik ve çevresel sorunlar uluslar arası boyuta taşınmıştır. Ekonomik kalkınma ve çevre arasındaki ilişkiye yeni bir boyut kazandıran SK politikasını izlemek pahalı yatırımları gerektirmekte ve gelişmiş ülkelerin desteğine ihtiyaç duymaktadır. Çevreye duyarlı ve onunla uyumlu bir SK için aşağıdaki konuların göz önünde bulundurulması gerekmektedir;

➤ Etkin bir nüfus politikasının uygulanması ve beşeri sermayeye olan yatırımların artırılması,

- Yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelme ve verimliliğin artırılmasının sağlanması,
- Finansman sorunları ve altyapı yetersizliklerinin giderilerek ekonomik büyümeyi istikrarlı hale getirmek ve gelir dağılımının adil olmasının sağlanması,
- Sivil toplum kuruluşları, iş dünyası, ekonomik çevreler, yerel yönetimler ve toplumun tüm birimlerinin çevre sorunlarına karşı duyarlılığa teşvik edilerek, çevresel sorumluluğun ve hesap verebilirliğin sağlanması,
- Toplumun tüm kesimlerinin üretim ve tüketim kalıpları konusunda bilinç ve duyarlılık geliştirmesini sağlayarak, uygulanacak politikalara aktif katılımın sağlanması,
- Ulusal ve uluslar arası düzeyde yeni kurum ve normlar oluşturarak küresel katılımı ve sıkı iş birliğinin sağlanması,
- Ulusal ve uluslar arası alanda yapılan çalışmalarda anlaşmalarla ve düzenlemelerle sınırlı kalınmaması harekete geçilmesinin sağlanması,
- SK'nın ekonomik, sosyal ve çevre ayağı arasında eşgüdümün sağlanması,
- Üretilen teknolojilerin çevreyle uyumlu hale getirilmesi ve yeşil içerikli yatırımların yaygınlaştırılarak desteklenmesi,
- SK'yı bir zorunluluk değil, yaşam tarzı haline getirmek,
- Son olarak, gelişmiş ülkelerin geliştirmekte olan ülkelere desteği olmaksızın gerekli önlemlerin geliştirmekte olan ülkelere kendiliğinden alınması pek uygulanabilir bir politika olarak görülmemektedir. Kalitesi bozulmuş topraklar, yok olmuş ormanlar, kaybolmuş biyo-çeşitlilik, uzun dönemde SK ile tutarlı değildir. Dolayısı ile SK ve çevre konusunda gelişmiş ülkelerin desteğinin alınması ve işbirliğinin sağlanması gereklidir.

KAYNAKÇA

- Aksu, C., (2011), Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre, Güney Ege Kalkınma Ajansı, ss:33
- Alagöz, M., (2007), Sürdürülebilir Kalkınmada Çevre Faktörü: Teorik Bir Bakış, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, ISSN:1694-528X, Sayı:11, Ocak, ss:1-12
- Alkin, E., (2008), İktisada Giriş, (11-20 Ünite), Editör: İlyas Şıklar, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayın No:1472, Açıköğretim Fakültesi Yayın No:785, Anadolu Üniversitesi Yayınlar, 7. Baskı, Eskişehir, Kasım.
- Baykal, H. ve Baykal, T., (2008), Küreselleşen Dünya'da Çevre Sorunları, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:5, Sayı:9, ss:1-17
- Beyhan, E., (2008), "Sürdürülebilir Kalkınma – Çevre ve Yerel Yönetimler", Yerel Siyaset Aylık Bilimsel Siyasi Dergi, Sayı: 35, ss:12-17
- Çamur, D. Ve Vaizoğlu, S.A., (2007), Çevreye İlişkin Önemli Toplantı ve Belgeler, Koruyucu Hekimlik Bülteni, Cilt:6, Sayı:4, ss:297-306
- Carvalho, O. G., (2001), Sustainable Development: Is It Achievable Within The Existing International Political Economy Context?, Sustainable Development, pp:61-73
- Çetin, M., (2006), Teori Ve Uygulamada Bölgesel Sürdürülebilir Kalkınma, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt:7, Sayı:1, ss:1-20
- Demirayak, F., (2002), Biyolojik Çeşitlilik-Doğa Koruma Ve Sürdürülebilir Kalkınma, TÜbitak Vizyon 2023 Projesi Çevre Ve Sürdürülebilir Kalkınma Paneli İçin Hazırlanmıştır, Aralık
- Diñer, M., (1996), Çevre Gönüllü Kuruluşları, Türkiye Çevre Vakfı Yayını, TÇV Yayın No: 110, Önder Matbaa, Ekim, Ankara
- Duluçcu, M.A., (2001), Sürdürülebilir Kalkınma Politikasına Yönelik Gelişmeler <http://www.econturk.org/dtm2.htm> Erişim Tarihi:05.07.2012
- Ergülen, A. ve Büyükkelik, A., (2008), Sürdürülebilir Kalkınmanın Ekonomik ve Çevre Boyutları Açısından Atık Yönetimi ve E-Atıklar, Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:1, Sayı:2, ss:19-30
- Ergün, T. ve Çobanoğlu, N., (2012), Sürdürülebilir Kalkınma Ve Çevre Etiği, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:3, Sayı:1, ss:97-123
- Ertekin, K. G., (2011), Avrupa Birliği Çevre Politikaları ve Sürdürülebilir Kalkınma Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi,
- Flammang, R. A., (1979), *Economic Growth and Economic Development: Counterparts or Competitors?*, *Economic Development and Cultural Change* Vol:28, No: 1, October, pp: 47-61, Published by: [The University of Chicago Press](http://www.press.uchicago.edu/)
- Freman, C. ve Soete, L., (2003), Yenilik İktisadı, Çeviren: Ergun TÜRKCAN, TÜBİTAK Yayınları, Akademik Dizi 2, 1. Basım, Kalkan Matbaacılık, Temmuz, Ankara
- Gardiner, L., Rubbens, C. ve Bonfiglioli, E., (2003), Big Business, Big Responsibilities, Corporate Governance, Vol. 3, No. 3, pp: 67-77.
- Gladwin, T.N., Kennelly, J.J. ve Krause, T-S., (1995), Shifting Paradigms For Sustainable Development: Implications For Management Theory And Research, Academy of management Review, Vol:20, No:4, pp:874-907
- Gürlük, S., (2001), Dünyada ve Türkiye'de Kırsal Kalkınma Politikaları ve Sürdürülebilir kalkınma, Uludağ üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi, Cilt:19, Sayı:4, Kış Dönemi Aralık
- Gürlük, S., (2010), Sürdürülebilir Kalkınma Gelişmekte Olan Ülkelerde Uygulanabilir Mi?, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:5, Sayı:2, ss:85-99
- Güzel, P., Çoknaz, D. Ve Atalay Noordegraaf, M., (2009), Sürdürülebilir Kalkınmanın Çevre Boyutunda Uluslararası Olimpiyat Komitesi (IOC) Uygulamaları ve Olimpiyat Organizasyonları Kapsamında İncelenmesi, Spor Bilimleri dergisi, Hacettepe J.of Sport Sciences, Cilt:20, Sayı:2, ss:59-69

- Hahn, T. ve Scheermesser, M., (2006), Approaches to Corporate Sustainability Among German Companies, Corporate Social Responsibility and Environmental Management, Published Online 15 February, in Wiley InterScience, pp:150-165
- Haris, J.M., (2000), Basic Principles Of Sustainable Development, Global Development And Environment Institute, Working Paper 00-04, June
<http://kernalgürcantekin.blogspot.com/search/label/stockholm> Erişim Tarihi:15.06.2012
http://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/vizyon2023/csk/EK-14.pdf Erişim Tarihi: 25.06.2012
- Kaya, M.F. ve Tomal, N., (2011), Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programının Sürdürülebilir Kalkınma Açısından İncelenmesi, Eğitim Bilimleri Araştırma Dergisi, Uluslararası E-DERGI, Cilt: 1, Sayı: 2, Aralık
- Kaypak, Ş., (2011), Küreselleşme Sürecinde Sürdürülebilir Bir Kalkınma İçin Sürdürülebilir Bir Çevre, KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Yıl: 13, sayı: 20, ss:19-33
- Keleş, İ., Metin, H., Özkan Sancak, H., (2005), Çevre, Kalkınma ve Etik, Alter Yayıncılık, Birinci Baskı, Ankara.
- Keleş, R., (1998), Kent Bilimleri Sözlüğü, İmge Yayınevi, 2. Baskı, Ankara
- Masca, M., (2009), Sürdürülebilir Kalkınma: Kalkınma Ve Doğa arasında Denge Arayışları, Uluslararası Davraz Kongresi, Küresel Diyalog, Bildiriler, 24-27 Eylül, Isparta, ss:195-206
- OECD (2008); Multilingual Summaries, OECD Insights-Sustainable Development: Linking Economy, Society, Environment, ISBN 978-92-64-055742
www.oecd.org/bookshop/ Erişim Tarihi:25.06.2012
- Öner Kaya, E., (2010), Sürdürülebilir Kalkınma Sürecinde Bankaların Rolü ve Türkiye’de Sürdürülebilir Bankacılık Uygulamaları, İşletme Araştırmaları Dergisi, Yıl:2, Sayı:3, ss:75-92
- Onions, C.T.(Ed), (1964), The Shorter Oxford English Dictionary, Oxford:Clarendon press
- Orhan, A., (2009), Sürdürülebilir Kalkınma Politikasında Atık Yönetimi ve Bir Uygulama: Atık Borsası, Uluslararası Davraz Kongresi, Küresel Diyalog, Bildiriler, 24-27 Eylül, Isparta, ss:171-194
- Rio+20 Konferansı, (2012), Rio+20 Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi Sonunda Kabul Edilen “İstedığımız Gelecek” Başlıklı Sonuç Bildirgesi, <http://www.cem.gov.tr/erozyon/Files/Rio20SonucBildirgesi.pdf> Erişim Tarihi:04.08.2012
- Rodriguez, M.A., Ricart, J.E. ve Sanchez, P., (2002), Sustainable Development and the Sustainability of Competitive Advantage: A Dynamics and Sustainable View of the Firm, Sustainable Development and Competitive Advantage, Vol. 11, No. 3, pp:135-146.
- Sarıkaya, M. ve Kara, F. Z., (2007), Sürdürülebilir Kalkınmada İşletmenin Rolü: Kurumsal Vatandaşlık, Celal Bayar üniversitesi İİBF, Yönetim ve Ekonomi, Cilt: 14, Sayı: 2, ss:221-233
- Sencar, P., (2007), Türkiye’de Çevre Koruma Ve ekonomik Büyüme İlişkisi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Şubat, Edirne
- Sipahi, E.B., (2010), Küresel Çevre Sorunlarına Kolektif Çözüm Arayışları ve Yönetişim”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:24, ss:331-344
- Tekeli, İ., (1996), Habitat II Konferansları Yazıları, T.C. Toplu Konut İdaresi Başkanlığı, Ankara
- Toros, A., Ulusoy, M. ve Ergöçmen, B., (1997), Ulusal Çevre Eylem Planı, Nüfus ve Çevre, Devlet Planlama Teşkilatı
- Turgut, N., (1996), Sürdürülebilir Kalkınmanın Sağlanmasında Katılımın Rolü, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt:52, Sayı:1, ss:701-715
- Türk, A., (1998), Çevre ve İnsan, (Ed: Merih KIVANÇ, Ersin YÜCEL), Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi, İlköğretim Öğretmenliği Lisans Tamamlama Programı,

T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 1017, Açık Öğretim Fakültesi Yayınları No: 560

- UN Documents, (1987), Gathering a Body Of Global Agreements, Development And International Co-operation: Environment Report Of The World Commission On Environment And Development, Note by the Secretary-General, Our Common Future, Distr: General 4 August 1987, A/42/427
<http://www.un-documents.net/ocf-ov.htm> Erişim Tarihi: 25.06.2012
- Wilson, M., (2003), Corporate Sustainability; What Is It And Where Does It Come From?, Ivey Business Journal, March/April, pp:1-5
- Yavilioğlu, C., (2002), Kalkınmanın Anlambilimsel Tarihi ve Kavramsal Kökenleri, C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt:3, Sayı:1, ss:59-77
- Yaylı, H., (2012), Çevre Etiği Bağlamında Kalkınma, Çevre ve Nüfus, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl:2012/1, Sayı:15, ss:151-169
- Yıkılmaz, R. F., (2011), Sürdürülebilir Kalkınmanın Ölçülmesi ve Türkiye İçin Yöntem Geliştirilmesi, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Tezi, Yayın No:2820
- Yıldırım, U. ve Öner, Ş., (2003), Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımının Türkiye'ye Yansımaları: GAP'ta Sürdürülebilir Kalkınma ve Yerel Gündem 21, Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, Cilt: 12, Sayı:4, ss:6-27
- Yücel, E., Canlılar ve Çevre, 5. Ünite, Anadolu Üniversitesi Yayını
www.anadolu.edu.tr/aos/kitap/IOLTP/2281/unite05.pdf Erişim Tarihi:08.07.2012
- Yücel, F., (2003), Sürdürülebilir Kalkınmanın Sağlanmasında Çevre Korumanın ve Ekonomik Kalkınmanın Karşılığı ve Birlikteliği, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:11, Sayı:11, ss:100-120